

Zafar DADABAYEV,
Namangan davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail:zafar_dadabaev@gmail.com

NamDU dotsenti, PhD D.M.Sarimsakova taqrizi asosida

TALABALARGA INGLIZ TILIDA SOHAGA OID MATNLARNI O‘QISHGA O‘RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Bugungi kunda mamlakatimizning barcha OTMlarida ingliz tilini maxsus yo‘nalishlarda shuningdek, boshqa soha vakillari ham o‘zlarining kasblarini kelajakda rivojlantirish maqsadida ESP (English for specific purposes) o‘rganishlari zamon talabi etib qo‘yilmoqda. O‘qish aloqa (kommunikatsiya) qilishning bir turi bo‘lib, o‘qish orqali talabalar ingliz tilida fan va texnikaning turli sohalariga oid autentik materiallarni va sohaviy matnlarni o‘qib o‘rganishadi. Mazkur maqolada talabalarga ingliz tilida sohaga oid matnlarni o‘qishga o‘rgatishning nazariy asoslarini yoritamiz.

Kalit so‘zlar: Ingliz tilini maxsus maqsadlarda o‘qitish, sohaga oid matnlar, o‘qish materiallari, o‘qish kompetensiyasi.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF TEACHING STUDENTS TO READ FIELD-SPECIFIC TEXTS IN ENGLISH

Annotation

Today, at all higher education institutions in our country, it is critical for representatives from various professions to study ESP (English for special purposes) in order to further their careers. Reading is a mode of communication in which students learn English by reading authentic materials and texts from a variety of scientific and technological sectors. In this article, discuss theoretical foundation of teaching students to read job-related texts in English.

Key words: Teaching English for special purposes, field-related texts, reading materials, reading competence.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ЧТЕНИЮ ОТРАСЛЕВЫХ ТЕКСТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Сегодня во всех высших учебных заведениях нашей страны для представителей различных профессий крайне важно изучать ESP (английский язык для специальных целей) с целью дальнейшего карьерного роста. Чтение — это способ общения, при котором студенты изучают английский язык, читая аутентичные материалы и тексты из различных научных и технологических секторов. В этой статье мы обсудим теоретические основы обучения студентов чтению профессиональных текстов на английском языке.

Ключевые слова: Преподавание английского языка для специальных целей, тексты профильной тематики, материалы для чтения, читательская компетентность.

Kirish. Ma‘lumkin, hozirgi raqamli texnologiyalar davrida inson o‘qish orqali juda katta ma‘lumotlarni oladi, bundan tashqari, nutq faoliyatining ushbu turi madaniyatlararo muloqot va umuman zamonaviy muloqotning asosini tashkil qiladi. Shuni ta‘kidlash joizki, chet tilini o‘rganishda o‘qish nafaqat maqsad, balki o‘rganish vositasi sifatida ham ishlaydi [1]. Umuman olganda, chet tilini o‘rganishning muvaffaqiyati bevosita talabaning o‘qishning boshida o‘qish texnikasini qanchalik yaxshi o‘zlashtirganiga bog‘liq. Bu, birinchidan, nutq faoliyatining barcha turlari o‘zaro bog‘liqligi, ikkinchidan, nutq faoliyatining bir turi sifatida o‘qishning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda barcha OTM talabalarining xorijiy tilda, xususan ingliz tilida nutq ko‘nikmalarini (o‘qish, yozish, gapirish, tinglab tushunish) rivojlantirish, ularda ushbu tilda o‘z ta‘lim yo‘nalishlari doirasida erkin muloqot qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks ta‘lim tizimi yaratilmoqda.

Mavzuga oid materiallar va tadqiqot metodologiyasi. Kompetensiya – bu ichki, potensial, yashirin psixologik neoplazmalar (bilimlar, g‘oyalar, harakatlar dasturlari (algoritm)lari, qadriyatlar va munosabatlar tizimi), keyinchalik ular kompetensiyalarda namoyon bo‘ladi. Kompetensiya berilgan vazifani bajarish yoki muayyan faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini ta‘minlovchi, olingan

ko‘nikma, bilim va tajribaga asoslanadi [2]. Kompetentlik esa, biror soha bo‘yicha har tomonlama chuqur bilimga ega bo‘lgan va shuning uchun ham fikri salmoqli, ishonchli hisoblangan kishining sifati” [3]. Kompetentlik atamasi ta‘lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib keldi. Bu tushuncha noan‘anviy vaziyatlarda yoki kutilmagan hollarda o‘zini qanday tutish, muloqotga kirishish, tomonlar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutish, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma‘lumotlardan foydalanishda, hamisha rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda qanday harakat qilishi kerakligi to‘g‘risida nazariy bilimlar zarurligini ko‘rsatadi.

Xorijiy adabiyotlar tahlilida, kompetentlik “chuqur bilimlar egasi”, “murakkab masalalarni yechish qobiliyati”, “o‘z paytida dolzarb faoliyatni amalga oshirish qobiliyati” kabi ma‘nolarni anglatadi. Kompetentlik o‘z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o‘z amaliy faoliyatida qo‘llashni talab qiladi [2].

Ye.Zeer muhim kompetensiyalarni shaxsning turli kasbiy faoliyatga moslashishi va samarali faoliyat ko‘rsatish uchun ma‘lum ishlarni bajarishda zarur bo‘ladigan, ko‘nikma va malakalar shaxsiy sifatlar va qobiliyat sifatida ta‘riflaydi [4]. Ingliz tilini o‘rgatishda kompetensiyaga asoslangan

yondashuv faoliyatga turli yondashuvlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarning asosini o'quv jarayonini to'g'ri rejalashtirish va tashkil etish, talabalarning faolligi, kognitiv faoliyati tashkil etadi. Bularning barchasi ularda muammoli masalalar ustida ishlash, noaniq vaziyatlardan chiqish, kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda topish va hokazolarni rivojlantiradi.

Talabalarga ingliz tilidagi sohaga oid matnlarni o'qishni o'rgatishda quyidagi tushunchalar orqali rivojlantirish mumkin:

1. Axborotni qayta ishlash nazariyasi: Bu nazariya o'qish turli kognitiv jarayonlarni, jumladan idrok, diqqat, xotira va tushunishni o'z ichiga oladi. Matnlardan ma'lumot olish va tushunishda ushbu jarayon muhimligini ta'kidlaydi. Ingliz tilida o'qish qobiliyatini rivojlantirish ushbu kognitiv jarayonlarni amaliyot va ko'rsatmalar orqali takomillashtirishni o'z ichiga oladi [5].

2. Ijtimoiy-kognitiv nazariya: Bu nazariya ta'lim jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning rolini ta'kidlaydi. Bu talabalarga boshqalarni kuzatish va taqlid qilish, shuningdek, birgalikdagi faoliyat orqali o'rganishni taklif qiladi. O'qish kompetensiyasi kontekstida talabalar munozaralar, guruh ishlari va tengdoshlarning fikr-mulohazalari bilan shug'ullanishlari mumkin, bu esa ingliz tilidagi matnlarni tushunish va talqin qilishni kuchaytiradi [6].

3. Vigotskiyning eng yaqin rivojlanish zonasi (ZPD): Bu konsepsiya talabalarning hozirgi malaka darajasidan tashqarida bo'lgan vazifalarni bajarishda o'rganish uchun eng yaxshi vositadir. Ingliz tilida o'qish malakasini rivojlantirishda o'qituvchilar talabalarning o'qish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich yaxshilashga yordam berish uchun tegishli ko'rsatmalar berishlari mumkin. Buni boshqariladigan o'qish faoliyati, aniq ko'rsatma va mas'uliyatdan asta-sekin ozod qilish orqali amalga oshirish mumkin [7].

4. O'z-o'zini samaradorligini oshirish nazariyasi: Bu nazariya odamlarning muayyan vazifa yoki sohada muvaffaqiyat qozonish qobiliyatiga ega ekanligiga ishonchini kuchaytiradi. O'qishda samaradorligi yuqori bo'lgan talabalar o'qish faoliyati bilan shug'ullanishlari, qiyinchiliklarga qarshi turishlari va o'qish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. O'qituvchilar ijobiy fikr bildirish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilash va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini taklif qilish orqali talabalarning o'z-o'zini samaradorligini oshirishi mumkin.

5. Motivatsiya nazariyasi: Motivatsiya ingliz tilida o'qish malakasini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ichki rag'batga ega bo'lgan talabalar keng qamrovli o'qish bilan shug'ullanishadi, qiyin matnlarni izlaydilar va mazmunini chuqurroq tushunishadi. O'qituvchilar qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi o'qish muhitini yaratish, o'qish materiallarida tanlov va mustaqillikni ta'minlash, o'qishni talabalarning qiziqishlari va maqsadlari bilan bog'lash orqali ularning motivatsiyasini oshirishlari mumkin. Ushbu psixologik asoslarni tushunish va qo'llash orqali o'qituvchilar talabalarning ingliz tilida sohaga oid o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga samarali yordam beradi.

Tahlil va natijalar. O'qish kompetensiyasi – yozma matnlarni tushunish va sharhlash qobiliyatini anglatadi. U turli ko'nikmalar va strategiyalarni o'z ichiga oladi, jumladan so'zlarni dekodlash, lug'atni tanib olish, jumladan tuzilishi va grammatikasini tushunish, kontekstdan ma'no chiqarish, matnning asosiy g'oyalari va tafsilotlarini tushunish. O'qish kompetensiyasi, shuningdek, tanqidiy fikrlash, ma'lumotni tahlil qilish va baholash, matnlar o'rtasida aloqa o'rnatish va bir nechta manbalardan ma'lumotlarni sintez qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu akademik muvaffaqiyatli ta'lim olish uchun zarur bo'lgan asosiy mahoratdir.

Talabalarga ingliz tilidagi sohaga oid matnlarni o'qishni o'rgatishni rivojlantirish uchun bir nechta muhim qadamlar qo'yilishi zarur:

1. O'qish materiallaridan foydalanishni ta'minlash: tegishli o'qish materiallaridan foydalanishni ta'minlash va ulardan samarali foydalanish juda muhimdir. Kitobxonlikni yoshlar tashkilotlari, kutubxonalar, o'quv darsliklari, internet va elektron kitob platformalari, shuningdek, "YouTube" kanallari orqali osonlashtirish mumkin.

2. Talaffuz amaliyoti: talaffuz amaliyoti talabalarga so'zlarni yaxshiroq tushunish va ifodalashda yordam berish umidida amalga oshiriladi. Bunga erishish uchun talabalar so'zlarni aniq ifodalash, o'qish jarayonida ma'lum harflarni guruhlash, so'zlarni talaffuz qilish, ma'lum ma'noli so'zlarni bir-biridan ajratish, so'zlarni so'z birikmalariga bog'lash kabi usullar o'rgatiladi.

3. Takrorlash: takrorlash talabalarga avval o'qiganlarini eslab qolish va mustahkamlashga yordam beradigan muhim qadamdir. Talabalarga o'qilgan materialni umumlashtirish va muhokama qilish kabi topshiriqlar beriladi.

4. Matn tahlil qilish: matn tahlil qilish talabalarga yozma matnning konseptual asosini tartibga solish va tushunishga yordam beradi. Bunga erishish uchun talabalarga matndagi muhim fikrlarni aniqlash, muhim ma'lumotlarni idrok etish, ularni tahlil qilish va izohlash bo'yicha mashqlar beriladi.

5. Tanqidiy fikrlash: tanqidiy fikrlash talabalarga matndagi konseptual xatolarni aniqlash va tushunishga, ularni tuzatishga va ilmiy asoslashni qo'llashga yordam beradi. Shu maqsadda talabalarga matndagi xatolarni aniqlash, ularni tuzatish, matndagi tushuncha xatolarini tushunish, ilmiy asoslashni qo'llash bo'yicha mashqlar beriladi.

6. Qiyosiy tahlil: qiyosiy tahlil talabalarga bir nechta matnlar orasidagi aloqalarni aniqlash, tushunish va ulardan foydalanishga yordam beradi. SHU maqsadda kitobxonlarga bir nechta matnlar orasidagi bog'lanishlarni aniqlash va tushunish mashqlari beriladi.

7. Axborot sintezi: axborot sintezi talabalarga turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish, ularni tahlil qilish va yangi g'oyalarni shakllantirishga yordam beradi. Shu maqsadda talabalarga turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish, tahlil qilish, yangi g'oyalar ishlab chiqish mashqlari beriladi.

O'qish qobiliyatini rivojlantirish uchun bir nechta muhim manbalar va mashqlar mavjud. Bunday manbalar va mashqlar talabalarga ham, o'qituvchilarga ham yordam beradi va ularning o'qish qobiliyatini oshiradi.

Psixologik asoslar bilan bir qatorda o'quvchilarning ingliz tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradigan lingvistik asoslar ham mavjud. Bu lingvistik asoslar fonologik xabardorlik, lug'at bilimi, sintaktik bilim va nutqni tushunishni o'z ichiga oladi.

Fonologik ong til tovushlarini tanib olish va boshqarish qobiliyatini anglatadi. Bu o'qish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhim mahoratdir, chunki u o'quvchilarga so'zlarni dekodlash va tushunishga yordam beradi. O'qituvchilar fonetika va fonemik ongni rivojlantirish bo'yicha aniq ko'rsatmalar berish orqali fonologik ongni rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Yozma matnlarni tushunish va izohlash uchun lug'at bilimi zarur. So'z boyligi keng bo'lgan o'quvchilar murakkabroq matnlarni tushuna oladilar, so'zlar va tushunchalar o'rtasida aloqa o'rnatadilar. O'qituvchilar aniq lug'at o'rgatish, boy va rang-barang matnlar bilan tanishish va mustaqil o'qishni rag'batlantirish orqali o'quvchilarning so'z boyligini oshirishlari mumkin.

Nutqni tushunish matnning umumiy mazmuni va maqsadini tushunish qobiliyatini anglatadi. Bu jumladan va fikrlarning qanday bog'langanligini va matn ichida ma'lumot

qanday tashkil etilganligini tushunishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar matn tuzilmalarini, masalan, hikoya, tushuntirish yoki argumentativ matnlarni o'rgatish va talabalarga munozarada qatnashish va har xil turdagi matnlarni tahlil qilish imkoniyatini berish orqali o'quvchilarning nutqini tushunishlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

O'qituvchilar talabalarga mohir kitobxon bo'lishga yordam berish uchun fonologik xabardorlik, dekodlash, so'z boyligi, ravon o'qish, o'qib tushunish va metakognitsiya bo'yicha aniq ko'rsatmalar va amaliyotni taqdim etishlari mumkin.

Fonologik ong – til tovushlarini anglash va boshqarish qobiliyati, so'zlarning alohida tovushlar yoki fonemalardan iboratligini tushunishni o'z ichiga olgan fonemik ongni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Fonologik xabardorlik so'zlarni dekodlash yoki talaffuz qila olish, imlo va so'zni aniqlash uchun muhim.

Dekodlash - bu harf-tovush munosabatlari haqidagi bilimlarni so'zlarni o'qish uchun qo'llash qobiliyati. Bu tovushlarni harflarga moslashtirish va so'zlarni shakllantirish uchun ularni birlashtirish uchun fonika ko'nikmalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. To'g'ri va ravon o'qish uchun dekodlash muhim.

Lug'at bilimi kishining so'z ma'nolarini tushunishini bildiradi. Bu alohida so'zlarning ma'nolarini bilish, shuningdek, so'zlarning bir-biri bilan qanday bog'liqligini tushunishni o'z ichiga oladi. O'qishni tushunish uchun lug'at bilimi muhim ahamiyatga ega, u o'quvchiga matn mazmunini tushunish imkonini beradi.

Ravon o'qish - bu tezlik, aniqlik va ifoda bilan o'qish qobiliyatidir. Ravon o'quvchilar so'zlarni avtomatik va tez tanib olishlari mumkin, bu ularga dekodlashdan ko'ra

tushunishga e'tibor berishga imkon beradi. Samarali o'qish va tushunish uchun ravonlik muhim ahamiyatga ega.

O'qishni tushunish - bu matnni tushunish va mazmunini yaratish qobiliyati. Bu matndagi ma'lumotlarni oldingi bilimlar bilan birlashtirish va xulosalar va aloqalarni o'z ichiga oladi. Tushunish nafaqat dekodlash ko'nikmalarini, balki asosiy bilimlarni, lug'at bilimlarini va metakognitiv strategiyalarni talab qiladi.

Metakognitsiya insonning o'z fikrlash jarayonlarini bilishi va nazorat qilishini anglatadi. Bu matnni tushunishni kuzatish, maqsadlarni belgilash va tushunishni kuchaytirish uchun strategiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Metakognitiv strategiyalar matnni oldindan ko'rib chiqish, savollar berish, umumlashtirish va o'qiganini mulohaza qilishdan iborat.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, OTMlarda nofilologik ta'lim yo'nalish talabalari ko'proq kasbga va sohaga oid axborotga boy, qiziqarli matnlarni o'qishga ehtiyoj sezadi. Biroq, bunday matnlarni o'qish oddiy so'zlashuv yoki badiiy uslubdagi matnlarni o'qishga qaraganda ancha murakkabroq. Yuqorida keltirilgan ingliz tilida sohaga oid matnlarni o'qishga o'rgatishning nazariy asoslarini tushunish va qo'llash orqali talabalarni o'qish o'qish kompetensiyalari rivojlanadi. Bunda talabalarning yozma matnlarni tushunish va sharhlash qobiliyati oshadi, ya'ni so'zlarni dekodlash, lug'atni tanib olish, jumlar tuzilishi va grammatikasini tushunish, kontekstdan ma'no chiqarish, matnning asosiy g'oya va tafsilotlarini tushunish kabilar. Shuningdek, talabalarning tanqidiy fikrlash, ma'lumotni tahlil qilish va baholash, matnlar o'rtasida aloqa o'rnatish va manbalardan ma'lumotlarni sintez qilish malakalari rivojlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Soliyev, U. (2024). Nofilologik yo'nalishlarda sohaviy matnlarni tanlashga qo'yiladigan talablarga doir. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 110-114.
2. Safarovna, S. F. (2023). Kasbiy kompetentlik sifatleri. Miasto Przyszłości, 34, 134-135.
3. Tolibova, G. (2024). Xorijiy til ta'limida kommunikativ kompetensiya: tushuncha va mohiyat. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 563-571.
4. Zeer, Y. F., Pavlova, A. M., & Symaniuk, E. E. (2005). Modernizatsiya professionalno obrazovaniya: kompetentnostny podkhod: uchebnoe posobie. Moscow, Russia: Moskovskiy psikhologo-sotsyalnyi institut (rus).
5. Simon, H. A. (1978). Information-processing theory of human problem solving. Handbook of learning and cognitive processes, 5, 271-295.
6. Tojiddinova, A. A., & Dilnavoz, I. (2023). Ijtimoiy kognitiv nazariya. obrazovanie nauka i innovatsionnye idei v mire, 34(5), 183-189.
7. Resnick, B. (2008). Theory of self-efficacy. Middle range theory for nursing, 2, 183-204.